

Адриан Николов¹

МЕДИЦИНА И ИЗОБРАЗИТЕЛНО ИЗКУСТВО – ЛЕКАРИ И ХУДОЖНИЦИ, ЗАЕДНО В ИЗУЧАВАНЕТО НА АНАТОМИЯТА

Adrian Nikolov

MEDICINE AND FINE ARTS: DOCTORS AND ARTISTS TOGETHER IN THE STUDY OF ANATOMY

Abstract: No other field of medicine is as strongly associated with art as anatomy. This is largely due to the fact that their focus is on the human body and on its structure. Anatomical treatises, atlases, textbooks, etc., use a large number of illustrations, which also contributes to their close relation. Anatomy books have always relied on the involvement of artists to make the necessary illustrations. Furthermore, anatomical editions serve for training not only future doctors but also future artists.

Keywords: medicine; art; anatomy; anatomical treatises; atlases; textbooks.

Много са примерите, когато медици и художници заедно в близко сътрудничество създават анатомични трудове. Не са малко случаите, когато лекари пристъпват към изучаването на изобразително изкуство, за да създадат сами илюстрациите към своите изследвания и обратно – художниците започват да правят дисекции, за да изучат структурата на човешкото тяло. От тази многовековна колаборация се „раждат“ ценни анатомични атласи, учебници и изследвания. Отначало предназначени за обучението на бъдещите лекари, те постепенно започват да се диференцират според своето предназначение. Така за нуждите на изобразителното изкуство се създава пластичната анатомия, която постепенно получава съвременното си съдържание и визия. Интересно, че от Ренесанса до днес, авторството си поделят почти наравно лекари и художници. Нека не забравяме, че векове наред основните лектори по пластична анатомия в художествените академии са били практикуващи медици.

Разбира се, съдържанието на медицинските и анатомичните изследвания следват развитието и откритията в науката, а изображенията – изискванията, стила и „модата“ в изкуството. В това отношение, пластичната анатомия не прави изключение.

Както е известно, колаборацията между медици и анатоми води своето начало от Ренесанса. Писано е за връзката между Леонардо да Винчи и младия анатом Марк Антонио дела Торре (1481–1511), включително и от „биографа“ на Ренесанса Джорджо Вазари (1511–1574). (Вазари, 1970, с. 24) Но, все пак категорични доказателства за сътрудничество между тях липсва, още повече, че когато се запознават великият художник е на върха на своята слава и вече дълги години се занимава с анатомия. Освен това, той е доста по-възрастен от младия учен. Също така, Марк Антонио дела Торре умира твърде млад и познанството им не продължава дълго.

¹ adrian.nikolov@yahoo.com

Затова пък за познанството и колаборацията между Микеланджело и анатома Коломбо/ Matteo Realdo Colombo (1515–1559), ученик на Андреас Везалий, свидетелстват техни съвременници, в това число и ученикът на Микеланджело Асканио Кондиви /Ascanio Condivi (1525–1574). (Переписка Микеланджело Буонаротти И Жизнь Мастера, Написанная Его Учеником Асканио Кондиви. 1914).

Друг италианският анатом и лекар Guigo Guidi (1509–1569), по-известен с латинския вариант на името си Vidus Vidius, а бидейки първи лекар на френския крал Франсоа I, е популярен и като Guy Vide. Той е познат с известния флорентински бижутер и скулптор Бенвенуто Челини / Benvenuto Cellini (1500–1571), с когото си сътрудничат. Самият Guigo Guidi свидетелства, че Бенвенуто Челини измисля и изработва „instrumentum“, с който да се фиксира на ябълчната кост на „римлянина Marcello Crescenzi“, получил голяма травма на бузата“. (Grmek, 1978, p. 297).

Едно от най известните сътрудничества е това на Андреас Везалий (1514–1564) с Jan van Calcar (1499–1546), чиито гравюри към епохалния анатомичен труд „Humani corporis fabrica“ опеределят иконографския модел на анатомичната илюстрация през следващите векове.

С не по-малка популярност се ползва и най-дългото известно сътрудничество между анатома Bernardi Siegfried Albinus (1697–1770) и художника Jan Wandelaar (1690–1759), от което се ражда известната анатомия „Tabulae, sceleti et musculorum corporis humani“, а по-късно и други техни съвместни анатомични трудове.

Холандският анатом Frederik Ruysch си сътрудничи с гравьора Willem van der Gouwen (1657–1716), а също и с художника и теоретик на изкуството Gérard de Lairesse (1641–1711). Gérard de Lairesse е приятел и с Govert Bidloo и когато през 1665, известният медик публикува своя значим труд „Anatomia Humani Corporis“ (на холандски „Ontleding des menschelyken lichaams“), с желанието се съгласява да нарисува фронтисписа и 105 илюстрации. Те са изпълнени от двама гравьори – Abraham Bloteling и Philippe van Gunst.

Професорът по анатомия в Académie de France à Rome, Bernardino Genga (1620-1690) в съавторство с Giovanni Maria Lancisi издава „Anatomia per uso et intellegenza del disegno“ като включва нарисуваните за случая изображения на френският художник Charles Errard (1606-1689) и т.н..

Медицината, както е известно, представлява система от научни знания и практически дейности, чиято насоченост е към укрепване и запазване на здравето на хората, към продължаване на живота им, както и на превенция и лечение на болестите.

Тя е една от най-древните науки и в своето развитие изминава дълъг път, като постепенно е натрупвала знания и опит за строежа и функциите на човешкия организъм, обобщавала ги е и е обогатявала познанията за различните болести, техните симптоми, разпознаване и лечение.

За научни медицински знания през първобитното общество може да се съди от археологически, етнографски и палеонтологични данни. От тях палеонтологията е най-нова като наука, на около 100-ина година, и както е известно, изучава патологичните изменения на скелета на първобитния човек, установявайки болестите от които той е страдал. По измененията на костите, дължащи се на различни причини – травми, заболявания и др. се съди, че той е боледувал често, въпреки че, средната продължителност на живота му е била само около 25–30 години. Тези данни оборват съществуващата в миналото концепция, че първобитният човек е бил с добро здраве, а болестите са се появили заедно с цивилизацията. Интересно, че дори и високообразовани представители на интелигенцията са поддържали тази теория, като например известният френски философ и писател Жан-Жак Русо. Един от първите, които я оборва е холандският лекар Дюбоа след проведените от него разкопки на о. Ява, последван е и от други изследвания върху останки на първобитни хора в различни пещери във Франция.

Към по-късни сведения, отнасящи се за развитие на медицината, спадат писмените източници от времето на Древен Египет, открити по стените на пирамиди, гробници, папируси, колони и пр. Те стават известни след като френският учен Шамполион успява да разгадае египетската писменост. До нас са достигнали девет папируса с медицински текстове, съдържащи информация за различни заболявания, симптоми и пр. и начините за тяхното лекуване. Най-старите са от епохата на Средното царство, т.е. от 15,16, 17 в. пр.н.е., а има и от Новото царство – от 12–13 в. пр.н.е.

Такива са така нареченият Кахунски папирус, отнасящ се до „женските“ болести, папирусът на Еберс, наречен „Книга за приготвяне на лекарства за всички части на тялото“, който е дълъг е 20,5 метра и съдържа описание на 250 заболявания и на около 900 рецепти.

Друг важен документ е т.нар. папирус на Смит, който съдържа най-старата стигнала до нас информация за строежа на тялото на човека и за оперативното лечение на някои заболявания. В него са описани и 46 различни травми и способите за тяхното лечение.

В съседна Месопотамия медицината също търпи развитие, за което съдим по дошлите до нас глинени плочки с медицински текстове като например тази, открита през 1889 г. и датирана от края на 3 хилядолетие до н. е. и съдържаща около 15 рецепти.

Данни, обаче, за извършвани дисекции на тялото на човека липсват и причина за това следва да се търси във факта, че в своята цялост съществуващите антични религии не позволяват човешкото тяло да бъде разрязвано. Счита се, че нарушаването на неговата цялост ще навреди на душата му, а тя от своя страна може да навреди на живите. Нещо повече, дори е обявено за светотатство и този, който го е причинил го е грозяло най-тежко наказание. В някои дошли до наши дни документи като Codex Theodosianus и в новелите на Валентиниан (447 г.) се упоменава за забрани и наказания, в това число и смъртно наказание, касаещо не само нарушаване целостта на тялото, но и разрушаването на гробове.

През Античността, в Древна Гърция, едни от първите сведения, достигнали до нас, се отнасят до 12 в. пр. н. е. Това, всъщност, е моментът, в който се обособява лекарската професия, както и се основополагат различните медицинските школи.

Така например, в „Илиада“ на Омир намираме сведения за цяла лекарска фамилия, която воюва начело с главата на семейството – цар Фесалий Асклепий, заедно с двамата си сина, също лекари – Махаон и Подалирий.

Някои от най-ранните и известни медицински школи са Родоската, Киренската, а по-късно – Сицилийска, Кротонската и Коската школи. С голяма известност се е ползвала и Книдската школа, в която възниква хуморалната теория, която продължава да съществува в медицината и да бъде актуална, макар и с известни изменения, чак до 19 век.

Коската школа, безспорно, дължи своята голяма известност на Хипократ, чийто род в продължение на 18 поколения се занимава с медицина, като техните представители са предавали един на друг своите знания и опит. Въпреки че, не може да му се преписва абсолютно авторство, до нас е достигнал т.нар. „Хипократов сборник“, съставен от текстове на различни представители на различни медицински школи. В „Хипократовия сборник“ се съдържат и пет съчинения, посветени на лекарската етика, както и прочутата „Клетва на Хипократ“.

Счита се, че най-известните текстове на Хипократ са „Афоризми“, „Прогностика“, „Епидемии“, „За въздуха, водата и местностите“, „За счупванията“ и др. Той развива учението за четирите основни темперамента на хората, които, според него, предопределят предразположението към различни заболявания и които изискват различни подходи към лечението им. Учение, което ще се счита за меродавно дълго време в Европа.

В същото време липсват писмени сведения за извършени дисекции и се счита, че познанията на Хипократ и неговите колеги върху анатомията на човека са били емпирични.

С голяма известност в античния свят се ползва т.нар. „Александрийска школа“, а също и нейните най-видните представители – Херофил и Еразистрат, които първи започват да извършват дисекции. Това разрешение те получават от Птоломеите, с изискването, обаче, то да се извършва много рядко и върху тела на престъпници. Счита се, че Херофил е основател на описателната анатомия, а Еразистрат се е занимавал предимно с функциите. Важен приносен момент е, че те описват източника на движение на тялото. Сведения за Херофил и Еразистрат, макар и оскъдни, са дошли до наши дни от „De Re Medica“ на Аврелий Корнелий Целз.

През Античността, анатомията е била част от натурфилософията и представата за строежа на човека се основава на учението за четирите елемента – огън, въздух, земя и вода, които са в основата на природата. Елементите са носители на определени качества – така например, огънят на топлина и сухота, въздуха на топлина и влажност, водата на студ и влажност, и земята на студ

и сухота. Считало се е, че в човешкото тяло те се съединяват, образувайки кръв, фибрин, мазнина, мляко, мускули, сухожилия, кости, косми и хрущяли като по този начин се образуват органите. Върху техния баланс – на хлад, топлина, сухота и влажност се определят и основните физиологически процеси. Такова категорично разбиране за строежа на човешкото тяло, обаче, стопаира прибавянето на нови открития и елементи.

Що се отнася до Древен Рим, най-видният от неговите лекари безспорно, е Гален, чиито основни изследвания са върху анатомията и физиологията на човека. За съжаление, той прави дисекции на животни – маймуни, свине, кучета, копитни, дори и на лъвове и слонове, но не и на хора. Поради тази причина данните, получени от дисекциите на животни, той директно пренася върху анатомията на човека, което довежда до редица грешни заключения, които през следващите векове продължават да се приемат аксиоматично. Те ще бъдат поправени чак през 1543 година от Андреас Везалий в неговия програмен анатомичен труд.

Въпреки това, Гален прави много научни открития, касаещи анатомията. Той описва костите, ставите, лигаментите, мускулите на гърба, гръбначния стълб, нервите, главния мозък. Изучава строежа на всички системи в организма, строежа на сърцето, вените и артериите. В своя основен труд “De usu partium corporis humani” Гален разглежда човешкото тяло и неговите органи като част от природата, чиято основна цел е да служат на душата, която е източник на тяхното действие и която ги управлява. В това отношение той продължава традициите на натурфилософията, която счита, че източника на болестите се крие в неправилното смесване на основните течности – кръв, жлъчка, лимфа и черна жлъчка, които пък са съставени от четирите елемента – огън, земя, вода и въздух. Логично, здравето се постига от тяхното правилно смесване. Въпреки редицата неверни твърдения, приносът на Гален за медицината и анатомията за своето време е безспорен.

През следващата епоха на Средните векове, медицинското образование започва вече да се получава в университетите, където обучението се извършва на латински език. В Европа, обаче, медицината носи схоластичен характер, за разлика от Изтока, където има емпиричен характер. Богословският характер на европейската медицината се дължи до голяма степен на факта, че тя се заражда в манастирите, където се основават и болниците. За безспорен авторитет продължава да се счита Гален и за съжаление всички негови твърдения се превръщат в догма, в това число и грешките, които е направил. Не се допуска и най-малко съмнение и неговото учение се приема за абсолютна истина без да се подлага на ревизия.

По това време обучението по медицина в университетите е продължавало от 9-10 години, като 3 от тях са били подготвителни, а в края на периода е трябвало да практикуват при някой опитен лекар. Въпреки това представата, която бъдещите лекари получавали за анатомията на човека била съвсем повърхностна и недостатъчна. Тъй като църквата е забранявала дисекциите, те се провеждали изключително рядко като само някои от по-прогресивните университети успявали да си издействат с нарочно разрешение по един труп на пет години. Така че, анатомията се изучавала само по учебници с оскъдни илюстрации, което изобщо не е давало достатъчна подготовка.

Тъй като до 16 век интересът към тялото и неговия строеж се счита за грях и не само не се е толерира от църквата, но дръзналите да го направят са били преследвани и наказвани. Това е причината анатомията като наука да получи известно развитие едва през късното Средновековие и тогава да се оформи като научна дисциплина.

Разбира се, дисекциите, както споменахме, са били забранени и само в много редки и единични случаи са били разрешавани. Искало се е кураж да се сецират труповете, а дръзналите да го направят са били принудени да си ги доставят чрез тайно разкопаване на гробове. Всичко това силно е възпрепятствало развитието на анатомията. Всъщност Фридрих Втори е владетелят дръзнал да забрани практикуването на медицина без изучаването на анатомия в продължение на поне една година. С този си акт той за пореден път си навлича гнева на папата, който го заплашва с отлъчване от църквата.

Както е известно, християнската религия постановява, че човешкият организъм е връх на божественото творение и че то говори за Бога като в това отношение учението на църквата остава неизменно от I до XIX век. В Средните векове, обаче, във време на войни започва да се използва

нова форма на погребение, т. нар. *more teutonico*. То, всъщност, е било използвано още от варварските народи, воюващи с Римската империя и е свързано с дескарнация на трупове. Става дума за пренасянето на скелетите на убитите войни у дома, като за целта е трябвало те да се освободят от меките тъкани. Методът силно се разпространява по време на кръстоносните походи, което води до издаването от страна на папа Бонифаций VIII, през 1299 година, на була, наречена „*Detestandae feritatis abusum*”, с която забранява дескарнацията на трупове. Въпреки че, тя не забранява дисекциите, конкретика в това отношение внася папа Сикст IV, който през 1482 година разрешава дисекции, но само ако се извършват върху трулове на престъпници, законно получили смъртно наказание за своите действия и след това да бъдат погребани по християнски. Именно този акт на папата дава възможност на Андреас Везалий да се възползва от дисекциите за своите научни открития и да създаде своя известен трактат „За строежа на човешкото тяло“.

Всъщност още през 1238 година, императорът на свещената Римска империя Фридрих Втори, за когото споменахме, заповядва на всеки пет години да се провеждат публични дисекции на човешкото тяло. Така от 13 век, за изучаващите медицина в папския университет в Болоня дисекциите стават задължителни. Не случайно, именно в този университет получават образование най-известните анатоми. До началото на 16 век най-известният анатомичен трактат принадлежи на преподавател в университета в Болоня - Mondino de Luzzi (1275–1326 г.). Появата на неговата неголяма „*Anatomia*” през 1316 година е свързана точно с предоставените възможности за изучаване на човешкото тяло чрез дисекции. Преди да бъде издадена, тя се разпространява чрез преписване от страна на студентите по медицина отначало в университета на Падуа, а после и в други италиански университети. Официално е издадена едва през 1478 година под заглавие „*Anatomia Mundini a capite usque ad pedes*“. Създаден въз основа на изучаването на анатомия върху човешки трулове, трактатът на Мондино де Луци се появява хиляда и петстотин години след като в Александрийската школа се провеждат за първи път изследвания с дисекции върху строежа на човешкото тяло.

Впоследствие, практиката на провеждане на дисекции се разпространява на Север – Падуа, Сиена и др., а по-късно, през 15 век, става повсеместна из цяла Европа. След Италия, във Франция също започват да се практикуват дисекции. Отначало във факултета по медицина в Монпелие, за който Louis d'Anjou постановява всяка година за нуждите на хирурзите да се предоставя по един труп от тези на екзекутираните криминални престъпници. От 1478 година дисекциите стават регулярни и в университета в Париж, а с появата на анатомичния театър, построен от Ecole de Paris през 1568 година, се оформя и зала за дисекции. Този, който ги е извършвал отначало се е наричал *archidiacre*, а впоследствие *prosecteur*. Първият *archidiacre*, както е известно е известният анатом Jean Riolan. Амфитеатърът първоначално, обаче, е представлявал една дървена постройка без покрив и едва по-късно добива популярния си вид, като в Париж това става през 1617 година.

С епохата на Ренесанса, която поставя в центъра интереса към човека и неговата личност, се насочва внимание към строежа на неговото тяло и се дава простор за развитие на анатомията. Започват да се подлагат на съмнение и критика учението на древните медици и най-вече на Гален, чийто авторитет е бил наложен като неопровержим по време на Средновековието. Анатомическите демонстрации стават част от обучението в университетите, нещо повече, те дори се превръщат в официални събития, на които присъстват не само студентите, но и обикновените граждани. Това се случва през 16-17 век, когато започват да се строят и специални помещения – анатомични амфитеатри, украсени подобаващо с анатомични препарати, сентенции и пр. Първият подобен амфитеатър е построен в университета в Падуа, а скоро го последват и други.

Така че, новият етап от развитието на анатомията като наука започва от епохата на Ренесанса и най-голяма заслуга за това имат Леонардо да Винчи (1452–1519) и Андреа Везалий (1514–1564).

От тази епоха датира и близкото сътрудничество между медицината и изобразителното изкуство, приятелството и колаборацията между медици и художници, което продължава успешно и през следващите векове.

Вече виждаме поколението художници преди Леонардо – Антонио Полайоло, Лука Синьорели, Андреа Верокио и др., които сами пристъпват към сециране на трупове с цел да опознаят в детайл анатомията на тялото, за да могат да изобразят неговата красота, хармония, пластика и движение.

Убедено може да се каже, че художници и медици си съперничат в отдадеността си към изучаването на анатомията на човешкото тяло. Разбира се, в този си стремеж те са водени от различни причини, но и двете страни постигат завидни научни резултати. За желанието и последователността в изучаването на строежа на човешкото тяло може да се съди от техните рисунки, записки, спомени на очевидци и пр. Не случайно, Джорджо Вазари пише, че ако първата половина на 15 век е била под знака на перспективата, то втората е под този на анатомията. Така, през 15 век се полага началото на пластичната анатомия, този дял от анатомията, който е предназначен за художници. А, за неин основоположник с право се счита Леонардо да Винчи.

Голямата заслуга на Леонардо е, че той дава цялостна идея и визия за живия човек като строеж и движение. А, неговите анатомичните рисунки се явяват първите реални изображения на структурата на човешкото тяло. Те са изключително верни, прецизни, направени с идеята за максимална яснота и лесни за възприемане. Именно, тези идеи ще следват след векове и най-добрите пластични анатомии на Готфрид Бамес, Г. Гицеску, Кр. Чоканов и други.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Вазари, Дж. Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих, т. 3, Гос. Изд. Искусство, Москва, 1970. [**Vazari, Dzh.** Zhizneopisaniya naibolee znamenitayh zhivopistsev, vayateley i zodchih, t. 3, Gos. Izd. Iskusstvo, Moskva, 1970.]

Переписка Микельанджело Буонаротти И Жизнь Мастера, Написанная Его Учеником Асканио Кондиви. Изд. Шиповник СПб, 1914. [**Perepiska** Mikel'andzhelo Buonarotti I Zhizn' Mastera, Napisannaya YEgo Uchenikom Askanio Kondivi. Izd. Shipovnik SPB, 1914.]

Grmek. M. D. Contribution à la biographie de Vidius (Guido Guidi), premier lecteur royal de médecine : ses origines et sa vie avant la période parisienne, Revue d'histoire des sciences, Année 1978